

Н. В. ЗАЙДЛЕР, К. В. ЗИНЧЕНКО

г. Мелітополь

СВОЕОБРАЗИЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ ПРОСТРАНСТВА ХРАМА КАК ВАЖНОГО ТОПОСА САКРАЛЬНОГО ХРОНОТОПА В РОМАНЕ ГАЛИНЫ ТАРАСЮК «ХРАМ НА БОЛОТЕ»

В статье освещена специфика сакрального хронотопа в романе-притче Галины Тарасюк «Храм на болоте», его значение для реализации идейного замысла автора – утверждения любви к родной земле, веры в победу добра. В соответствии с темой особое внимание уделено трансформации образа храма, который предстает символом украинской независимости, героического прошлого нашего народа. В исследовании рассмотрены средства моделирования сакрального хронотопа (идеализация топоса, сочетание различных временных периодов, использование библейского дискурса, обращение к замкнутому пространству и т. д.).

Ключевые слова: сакральный хронотоп, топос, ретроспекция, интерьер, храм.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2015

УДК 821.161.2-311.6“192”Тулуб

Л. І. КАВУН

м. Черкаси

kavun_li@ukr.net

РОМАН ЗІНАЇДИ ТУЛУБ «ЛЮДОЛОВИ» В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ІЄРАРХІЙ 20-х років ХХ століття

У статті йдеться про високу й масову літературу в аспекті її творення та реценції. Зокрема розглянуто роман Зінаїди Тулуб «Людолови» в контексті літературних ієрархій 20-х років ХХ століття.

Пропагуючи активного героя й уроки національної історії, З. Тулуб вектор своїх художніх пошуків спрямовує на перехрестя масової та класичної літератури. Її роман «Людолови» відрізняється від примітивних авантюрно-історичних творів масової літератури широком історичним тлом, реалізмом деталей і подробиць, пов'язаних з українською епохою XVII ст.

Ключові слова: масова й висока література, історичний роман, літературна ієрархія, теорія літератури, контекст.

Актуальність проблеми, винесеної в заголовок нашої розвідки, очевидна хоча б тому, що для дня сьогоднішнього важливо у міру змоги розставити крапки в суперечках і міркуваннях про літературний «верх» і «низ», про високе й масове мистецтво, а також розглянути творчість З. Тулуб в контексті літературних ієрархій 20-х років минулого століття тощо.

Проблема елітарної й масової літератури не є новочасною. Це питання зародилося ще в античному мистецтві, у якому дискусія йшла навколо високих і низьких жанрів літератури. Його вивчення виявляє у кожній новій літературній епосі щораз якісь нові аспекти, нові фокуси, зокрема пов'язані з соціокультурною атмосферою певного періоду.

Питання – масовізм чи олімпійство – з усією гостротою постало і в українській літературі 20-х років минулого століття. На сторінках тогочасних журналів друкувалися твори, які апелювали до естетичних смаків народних «мас». Продукувалася література про «комуни і трактори». Проте з'явилася також значна кількість письменників елітарного ешелону, твори яких були розраховані на інтелектуального, «критичного» (У. Еко) читача, інтенції й ерудиція якого наближалися до інтенцій та ерудиції автора.

Словосполучення «висока» та «масова» літератури ототожнюються як із мистецькими, так і з соціологічними явищами. Відтак, оцінюючи їх, і самі автори, і читачі змушені

апелювати як до краси слова, тобто секретів його внутрішньої і зовнішньої гармонійності, так і розглядати текст як одиницю, що функціонує в певному культурному середовищі. Сучасні літературознавці зазначають, що терміни «висока література», «літературний верх» не є чітко визначеними. На думку В. Халізева, «вони слугують логічному виокремленню зі всієї «літературної маси» (яка містить і кон'юнктурні спекуляції, і графоманію, і, за висловлюванням американського вченого, «капосну літературу», тобто порнографію) тієї її частини, яка гідна поважної уваги і, головне, вірна своєму культурно-художньому покликанню. Певний «пік» цієї літератури («високої») становить класика – та частина художньої словесності, яка цікава й авторитетна для ряду поколінь і є золотим фондом літератури» [7, 143]. Така література розрахована на високоосвіченого читача, обізнаного в художній культурі, який має витончений естетичний смак і здатний самостійно мислити.

Масова художня література не завжди протиставляється літературному «верху», водночас, згідно з висловлюванням Дж. Сторі, «її завжди визначають за допомогою чи то явного, чи то неявного протиставлення іншим концептуальним категоріям: народній культурі, панівній культурі, культурі робітничого класу тощо» [6, 13]. Це сукупність популярних творів, що зорієнтовані на невибагливого читача, який апелює не до естетичних цінностей, а задовольняється примітивними стереотипами про життєві цінності, про добро і зло. Сучасне літературознавство не заперечує думку про те, що крім розважальної, головної функції, масова література включає і важливі морально-етичні проблеми: вона виражає також «ескапістські переживання» людини, відповідаючи «її намаганням втекти від життя з його одноманітністю, скукою й повсякденним роздратуванням» [7, 150].

У. Еко у праці «Роль читача. Дослідження з семіотики текстів» наголошував, що художні тексти, призначені для масового читача, зосереджують увагу свого адресата на різноманітних сюжетних поворотах і прагнуть повести його «наперед обумовленою стежкою», відомою з творів подібного жанру [2, 16]. Такі твори учений відносить до категорії закри-

тих. Натомість відкритий твір, на його думку, прагне активної участі читача й, апелюючи до індивідуальних нахилів кожного реципієнта, стимулює його до глибоких рефлексій. У цьому аспекті видається цікавим історичний роман З. Тулуб «Людолови».

Як відомо, твір побачив світ протягом 1934–1937 років. Перший том друкувався українською і російською мовами взимку 1934–1935 рр. Уривки другого тому друкували авторитетні й поважні журнали «Радянська література», «Советская література», «Штурм» (1936), орієнтовані на широке коло читачів. Повністю роман «Людолови» надруковано 1937 року. Часова дистанція дозволяє констатувати, що твір З. Тулуб представляє ту частину художньої словесності, яка є цікавою й авторитетною для ряду поколінь. Її «Людолови» не лише відповідали природі літератури тогочасної епохи, але й враховували, згідно з термінологією Х. Р. Яусса, різноманітний «горизонт читацьких сподівань», який передбачав і гедоністичне задоволення, і вираження давно знайомих істин, і розширення кругозору, й естетичну насолоду в органічному прилученні до духовного світу автора.

Практично водночас побачили світ такі історичні романи, як «Шляхом бурхливим» (1931) Г. Бабенка, «Богун» (1931) О. Соколовського, у Західній Україні – повість «Шоломи в сонці» (1935) К. Гриневичевої, багатотомова повість «Мазепа» Б. Лепкого та ін., що становлять, на нашу думку, *перший ряд* української літературної класики. Їхній вихід заперечував песимістичний погляд Ф. Якубовського на розвиток романної епіки, як такої, що віджила свій вік, оскільки наступала, як слушно зауважив С. Пилипенко, доба «романоманії». Знаменно, що майже всі історичні романи були присвячені козащині, боротьбі з іноземними поневолювачами. Таку ситуацію можна пояснити пізнавально-виховними можливостями цього жанру, значною активізацією й актуалізацією категорії національного у таких творах, бо письменники усвідомлювали, що звернення до національної історії в умовах бездержавності є справою суспільно-політичною. Разом з тим, безпосереднім поштовхом до історичної тематики стала стаття М. Горького «Інценізація

історії культури» (1919), у якій автор закликав письменників активізувати висвітлення в художніх образах минулого з метою ознайомлення російського народу і всіх народів в популярній формі з минулим українського народу. Ймовірно, не останню роль відіграв і комерційний чинник, адже 1930-і роки були для З. Тулуб надзвичайно важкими в матеріальному плані: доводилося шукати нові джерела заробітку, і головним із них залишалася літературна праця. Як писала письменниця в одній із автобіографій від березня 1957 року, що тоді вона подала заявки до видавництва про два романи: виробничої та історичної тематики. Однак вибір було зроблено на користь останнього. Можливо, певним стимулом для З. Тулуб була також підтримка П. Г. Тичини, який порадив їй писати саме історичний роман українською мовою.

Соціокультурна атмосфера цього періоду диктувала вираження історичної тематики в новому річчї, «підпорядковуючи національний момент соціальному (згідно з теорією марксизму-ленінізму); звертаючись до життя й побуту трудових мас, оцінюючи історичні явища з «класових» позицій. Фактично це прибирало форм залежності від вульгарно-соціологічних концепцій, які вимогливо орієнтували на спрощенство, схематизм і натижки...» [3, 477]. Помітне бажання декого з авторів максимально зблизитися з «массами», апелювати до їх естетичних смаків. Літературний «верх» таким чином шукав дорогу до зближення з «низом».

З. Тулуб продовжує традиції світової історичної романістики, органічно поєднуючи в «Людоловах» пригодницькі епізоди, епічний малюнок народного життя, панорамно-хронікальні та соціально-психологічні елементи. Її текст, адресований тогочасному читачеві-інтелектуалові й спрямований на вироблення українською літературою ширших та гнучкіших стильових можливостей, водночас найтіснішим чином кореспондує з класикою, і в цьому реалізується авторська програма пошуку продуктивного розвитку традиції, що, на жаль, була гвалтовно перервана пізнішими репресіями. Безумовно, авторські художні трансформації історичного сюжету з метою вираження тогочасних виражень соціальних і

духовних напруг певною мірою пояснюються впливом світової літературної традиції, дещо абстрагованої від конкретики буття, та бажанням передати неоднозначність сучасної перехідної епохи. На це звертав увагу зокрема М. Горький, акцентуючи старомодність форми роману «Людолови», «за Генріхом Сенкевичем».

Твір З. Тулуб викликав найширший діапазон критичних оцінок: одні говорили про його художню цінність, значущість, масштабність та неперебутнє значення, інші (Я. Савченко) чіпляли ярлик «шкідницького роману». Однак, як зазначав Г. Гессе, нормою ставлення до класики є неімперативне, вільне визнання її авторитету, яке не виключає заперечення, критичного ставлення, суперечки. Свідченням цього є сучасна інтерпретація творів З. Тулуб. Йдеться про статті Аврахова Т., Ковальчука, І. Дзюби. Так І. Дзюба, оцінюючи роман «Людолови» як «талановитий», зазначає, що – це «епічний твір з життя українського, польського, кримсько-татарського і турецького суспільств у першій половині ХVІІ ст., монументальна картина боротьби українського народу за соціальне й національне визволення проти польської шляхти і татарсько-турецьких нападників, вписана в увесь обшир та в усю складність міждержавних, соціально-економічних, політичних, національно-релігійних відносин у східній і центральній Європі, в культурну й ідеологічну атмосферу тієї доби» [1, 43].

Сама письменниця у листі до М. Горького від 8 червня 1933 року підкреслювала, що прагне написати роман, де центром є проблема праці на початку 17 століття. «І взята ця проблема за порівняльним методом: у Польщі, на Україні, в Кримському ханстві і Туреччині...» [4, 7].

З погляду жанру «Людолови» – історичний роман – належить до високої літератури. На відміну від масового мистецтва, у якому хронотоп відзначається нерідко традиційними для класицизму єдністю часу й місця, у художньому тексті З. Тулуб охоплено події 1615–1622 рр. у їхній динаміці; зокрема йдеться про виникнення Київського братства, заснування друкарні в Києво-Печерській лаврі, укладення Вільшанської угоди, невдалий

похід польського королевича Владислава на Москву за російською короною, освячення патріархом Феофаном митрополита та єпископів для православної церкви України й Білорусі, Хотинська битва, смерть Петра Конашевича-Сагайдачного. У ці сюжетні лінії авторка органічно вплітає вигадані, але зумовлені складною логікою історії мотиви, що є конструюючими силами роману. Це: втеча вільних козаків від закріпачення Рогмундом Бжеським, захоплення татарами Горпини і Данила Коржів та Насті Повчанської, нареченої гетьмана Сагайдачного, похід війська Сагайдачного до Каффи, становлення Насті Повчанської фактично правителькою Туреччини, любов козака Максима і татарки Медже та ін.

Романи масової літератури будуються за принципом життєподібності, в них соціально характерні герої діють у впізнаваних соціальних обставинах і типових ситуаціях, зіштовхуючись з проблемами й труднощами, котрі знайомі й суттєві для більшості читачів. У романі З. Тулуб Сагайдачний – нетиповий герой. Він – історична особа. На прохання Насті Повчанської Сагайдачний розповідає, що закінчив Острозьку школу, п'ять років під чужим прізвищем вчився за кордоном і, повернувшись, знову взяв своє справжнє ім'я і пішов служити до Конецпольських в їх почтах. Та незабаром кинув Конецпольських і подався до Києва, до Аксака. Однак Аксак, узнавши про кохання своєї дочки і Сагайдачного, наказав відшмагати бурлаку перед усім панством, потім вкинути до в'язниці як бунтівника й державного злочинця. Такого приниження Сагайдачний стерпіти не міг і втік на Січ, і з тих часів, за словами самого героя, не випускає шаблю. Його протест проти антигуманного суспільного ладу свідомий і сміливий. Це справжній лицар з волелюбною натурою, нескоренністю духу, готовністю до самозречення. Водночас образ Сагайдачного суперечливий: у протистоянні несправедливому гетьман «спирився на старшину, але про око залишався вірним підданцем короля, вміло загравав із козацькою сірою, хоча своєю дипломатією й викликав досить часті підозри й обурення, які неодноразово закінчувалися втраченою ним гетьманської булави» [5, 12]. Затиснутий лещатами супротивних соціальних і

моральних обставин, він зображується їх жертвою: його пригнічує необхідність насильства. Однак психологічна глибина цього неоромантично-трагічного героя дещо перекреслюється мелодраматичними ефектами, гіперболізацією пристрастей.

Через образ Сагайдачного найбільш повно виявляється соціальний критицизм письменниці, який є також обов'язковим елементом масової літератури. Особливо різких, соціально означених виявів надає З. Тулуб національно-релігійним та класово-становим розмежуванням. При цьому письменниця уникає неприхованої повчальності. Сагайдачний – конфліктна особистість, для якої характерні пафос індивідуального самовизначення, руйнування норм.

Отже, пропагуючи активного героя й уроки національної історії, З. Тулуб вектор своїх художніх пошуків спрямовує на перехрестя масової та класичної літератури. Її роман «Людолови» відрізняється від примітивних авантюрно-історичних творів масової літератури широком історичним тлом, реалізмом деталей і подробиць, пов'язаних з українською епохою ХVII ст. У літературній ієрархії початку ХХ ст. не існувало чітких кордонів, а самі українські письменники не завжди приділяли увагу розвитку й поширенню масової літератури. З. Тулуб – справжня аристократка духу і патріотка – безперечно, використовувала будь-яку можливість для пропаганди ідей державності України. Водночас вона враховувала і запити читацької публіки того періоду.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. Славетна епопея Зінаїди Тулуб / Іван Дзюба // Слово і час. — 1990. — № 11. — С. 43—46.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко ; пер. з англ. Мар'яни Гірняк. — Львів : Літопис, 2004. — 384 с.
3. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. В. Г. Дончика. — К. : Либідь, 1993. — Кн. 1: 1910—1930-ті роки. — 784 с.
4. Жулинський М. На чорних хлібах національної історії / М. Жулинський // Людолови. Твори: В 3 т. / З. Тулуб. — К. : Дніпро, 1991. — Т. 1: Людолови: Роман. Кн. 1. — С. 3—25.
5. Тулуб З. Людолови. Твори: В 3 т. / З. Тулуб. — К. : Дніпро, 1991. — Т. 1: Людолови: Роман. Кн. 1. — 553 с.
6. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура. Вступний курс / Джон Сторі. — Акта, 2005. — 359 с.
7. Хализев В. Е. Теория литературы : учебник / В. Е. Хализев. — 4-е изд., испр. и доп. — М. : Высшая школа, 2007. — 405 с.

L. KAVUN
Cherkassy

ZINAIDA TULUB'S NOVEL «MANCATCHERS» IN CONTEXT OF LITERARY HIERACHY IN 20-ies OF XX CENTURY

The article tells about high and massive literature in the aspect of its creation and reception. Particularly the novel «Mancathcers» by Zinaida Tulub is being discussed in the context of literary hierarchy in 20-ies of XX century.

Promoting active character and national history lessons, Z. Tulub' vector of artistic search leads to a crossroads of mass and classical literature. Her novel «Mancathcers» differs from primitive adventure and historical works of popular literature broad historical background, details and realism of details related to the Ukrainian era XVII century.

Key words: mass and high literature, historical novel, literary hierarchies, literary theory, context.

Л. И. КАВУН
г. Черкассы

РОМАН ЗИНАИДЫ ТУЛУБ «ЛЮДОЛОВЫ» В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИЕРАРХИЙ 20-х годов XX века

В статье говорится о высокой и массовой литературе в аспекте ее создания и рецепции. В частности рассмотрены роман Зинаиды Тулуб «Людоловы» в контексте литературных иерархий 20-х годов XX века.

Пропагандируя активного героя и уроки национальной истории, З. Тулуб вектор своих художественных поисков направляет на перекресток массовой и классической литературы. Ее роман «Людоловы» отличается от примитивных авантюрно-исторических произведений массовой литературы широким историческим фоном, реализмом деталей и подробностей, связанных с украинской эпохой XVII века.

Ключевые слова: массовая и высокая литература, исторический роман, литературная иерархия, теория литературы, контекст.

Стаття надійшла до редколегії 06.10.2015

УДК 821.161.2.09Капніст

О. В. КАЗАНЖИ
м. Миколаїв

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» У ПЕРЕКЛАДІ В. КАПНІСТА: ПРОУКРАЇНСЬКЕ ТЛУМАЧЕННЯ

У статті проаналізовано переклад «Слова о полку Ігоревім» В. Капніста. Особлива увага акцентується на коментарі до перекладу, в якому перекладач послуговується українською лексикою для тлумачення так званих «темних місць» «Слова...».

Ключові слова: переклад, інтерпретація, тлумачення, лексика.

Сьогодні в Україні не існує жодного сумніву з приводу того, що «Слово о полку Ігоревім» є історико-літературною пам'яткою нашого народу. Починаючи з кінця XVIII століття до сучасності, найвидатніший твір княжої доби вивчається багатьма дослідниками, не залишає байдужими письменників. Це засвідчують численні історико-літературні праці, художні переклади і переспіви. Надзвичайна популяр-

ність «Слова...» призвела до виникнення різних гіпотез щодо його авторства (автор залишається невідомим), місця й часу написання, жанрової приналежності, навіть його оригінальності. Уже до середини XIX століття була поширена думка, що героїчна поема є сучасною підробкою, майстерною фальсифікацією (О. Сенковський, М. Каченовський, І. Давидов, І. Беліков, М. Катков). Для спростування